

חגי קורץ

דברים שבלב (מ"ט ע"ב)

"ההוא גברא דזבין ארעא אדעתא למיסק לא"י ובעידנא דזבין לא אמר ולא מידי, אמר רבא הוי דברים שבלב ודברים שבלב אינם דברים, מנא ליה לרבא הא..."

וצריך לברר :

א. האם הכלל של רבא "דשב"ל אינם דברים" נכון תמיד או רק במצבים מסוימים כעין "ההוא גברא דזבין..."?

ב. מדוע דשב"ל אינם דברים?

ג. כיצד הסוגיא מוכיחה את דברי רבא?

א. הנה מצינו משניות וגמרות מפורשות שבהן הכלל של רבא אינו תקף ודשב"ל הוו דברים :

המשנה בתרומות פ"ג מ"ח: "נתכוון להוציא פת חיטין ואמר עולה ואמר שלמים, לא אמר ולא כלום" וכן בשבועות (כ"ו): "נתכוון להוציא פת חיטין ואמר פת שעורין, פת שעורין ואמר פת חיטין פטור עד שיהיו פיו ולבו שוים" חזינן דיש מושג נוסף "פיו ולבו שוים", והתם לא אמרין דשב"ל אינם דברים וניזיל בתר הפה. והסבירו הראשונים בסוגיין את החילוק, דבאמת דשב"ל אינם דברים, אלא דהתם דבורו אינו דבור "איתקל לישניה". כלומר פשוט שדבור ללא כונה למילים אינו דיבור כלל, וכל הדין בסוגיין הוא באומר מילים עם כל המודעות לתוכן ואין כשל בין הפה ללב, אלא שהרצון האמיתי לא בא לידי ביטוי.

מנגד מצינו במשנה בנדרים פ"ב מ"ד-מ"ה: "סתם נדרים להחמיר ופירושם להקל.. נדר בחרם ואמר לא נדרתי אלא בחרמו של ים, נדר בקרבן ואמר לא נדרתי אלא בקרבן של מלכים... אין נשאלין להם (כלומר מותרין ואין צריכין שאלה)". והסביר הר"ן דהתם אינו אלא מפרש דבורו ונאמן לומר שלכך נתכוון שהרי א"א לומר שנתכוון לשניהם ולכן הוא הפרשן של דבורו.

היכי תימצא נוספת היא "אומדנא"- כתב נכסיו לאחר וחזר בנו (ב"ב קמ"ו ע"ב), שטר מברחת(כתובות ע"ט ע"א), נודרים לחרמין ולהרגין (נדרים פ"ג מ"ד) ועוד. וכתב הר"ן "שהענין מוכיח מתוכו לאו דשב"ל נינהו אלא הרי הוא כאילו נאמר בפירוש... דברים שבפי כל העולם ובלבם". חזינן דאין זה כלל מוחלט שדשב"ל אינם דברים, אלא רק בסוגיין ובדומה לה.

ב. ננסה ללמוד מהמצב של אומדנא מהו החסרון בדשב"ל. דוקא אם הדברים רק בלבו אינם דברים אבל אם הם בלב כולם הוי דברים, לפי זה אפשר להבין דהחסרון בדשב"ל הוא דמי יימר דבאמת כך היה בלבו, אבל כשיש אומדנא פשוט שכך היה בלבו ודובר אמת. יוצא שהחסרון הוא שאיננו מאמינים לו שכך היה בלבו. נפקא מינה מהבנה זו תהיה היכא שיש לו נאמנות -מיגו, בכהאי גוונא דשב"ל הוו דברים, וכן פסק החכם צבי בסימן קט"ו דכשיש מיגו דשב"ל הוו דברים, וכן משמע מתחילת דברי הרשב"א בסוגיין "דילמא בשעת המכר חזר בו מכוונתו ורוצה למכור בין עולה בין אינו עולה" משמע דהחסרון הוא שאם לא פרש כך בשעת המכירה אינו נאמן לומר שמכר על דעת לעלות לא"י, ולכן דשב"ל אינם דברים.

אך נראה לדחות הבנה זו מפשט סוגיין, דהגמרא הוכיחה למסקנה דשב"ל אינם דברים משליח

למעילה, שהמשלח חייב אע"פ שאומר בליבי לא היה מכיס זה, ונחשב ששליח עשה שליחותו ובעל הבית מעל. והרי התם יש למשלח מיגו אי בעי מצי למימר נזכרתי והיה נפטר? מכאן מוכח דגם כשיש מיגו הוי דשב"ל ואינם דברים. וכן מפורש בדברי רש"י, דחסרון בנאמנות הוא רק הה"א של הגמרא לדחות את הראיה משליח ולא החיסרון האמיתי בדשב"ל, דכתב "למפטר נפשיה מקרבן קאמר ושקורי קא משקר... דילמא האי דלא מיפטר משום דלא מהימן הוא" והגמרא דוחה דמצי למימר נזכרתי ואפ"ה דשב"ל אינם דברים. מוכח דאין זה חיסרון בנאמנות אלא חיסרון אחר.

וכן מפורש בר"י הזקן בתחילת הסוגיא דהחיסרון אינו בנאמנות, דכתב "אע"פ שאמת הוא שלכך כיון, דהא שמעינן ליה מעיקרא שמפני זה היה רוצה למכור, הואיל ובשעת המכר לא פירסם והודיע מחשבתו אלא נשאר בתוך ליבו אינן כלום".

וכן יש להוכיח מדברי הריטב"א, דהקשה על ראיית הגמרא מ"אומר כסבור הייתי שהיא כהנת" דילמא אינו נאמן דלא מהימנין ליה, אבל באמת דשב"ל הווי דברים? ותרץ דאי דשב"ל הווי דברים, היינו צריכים לחשוש לחומרא להזיקה גט משני. מוכח דחסרון דשב"ל אינו בנאמנות אלא חסרון אחר. וכן מפורש בתוספות בגיטין ל"ב ע"א "דשב"ל אינם דברים אע"פ שנאמן לומר כך היה בליבי". ואכן פסק הח"מ באהע"ז (סימן מ"ב סעיף ד') דאפילו במיגו דשב"ל אינם דברים.

והנה נחלקו הר"ן והרשב"א בסוגיין בהבנת דין "ידות". דהר"ן ביאר דכשנזיר עובר לפניו ואומר "אהא" הוי נזיר "דכל שהענין מוכיח מתוך דבריו, אע"פ שלא השלים דבורו מהני מדין ידות" וכן למד הרמב"ן דדין ידות הוי כאילו פרש אהא כמוהו. והקשה הרשב"א "דמ"מ דשב"ל הן דהא אפשר אהא בתענית קאמר... לאו דברים המפורשים אלא דברים המסורין ללב הן". ועוד הקשה דמ"מ נילף מידות דשב"ל הוי דברים כמו שנסינו ללמוד מ"יקריב אותו", שהוא דין בקרבנות. והוסיף להקשות דנילף מתרומה דניטלת במחשבה, אלמא דשב"ל הווי דברים. לכן הסיק הרשב"א דשב"ל הווי דברים, אלא דאם בא לבטל מה שאמר בפיו ע"י דשב"ל אינם דברים. כמו המוכר ע"מ לעלות לא"י והתנאי בלבו בא לבטל את המכירה, אבל כל שהדברים שבלבו אינם מבטלים מעשיו אלא מקיימים כנזיר עובר לפניו או מחשב בתרומה שאין דברי ליבו מבטלים שום דבר הווי דברים.

ובפשט דברי הרשב"א משמע דלומד מתרומה לכל התורה כפשוטו, דאפשר במחשבה בלבד, וכך למד שער המשפט (צ"ח סק"א) דרצה לתלות במחלוקת הר"ן והרשב"א האם יש מחילה בלב או בעינן דיבור. דלרשב"א לא בעינן מידי וכל זמן שאין סתירה בין הלב לפה דשב"ל הווי דברים, ולכן תועיל מחילה בלב, אך לשיטת הר"ן לעולם בעינן שיפרש דבריו. ולפי זה רצה לטעון שהר"ן בריש פסחים שהתקשה כיצד מועיל ביטול בלב והרי הוי דשב"ל הוי לשטתו ולרשב"א לשיטתו לק"מ דפשוט דמועיל ביטול בלב כיון שאין סתירה ולא בעינן שום דיבור. ותמה על הרשב"א למאי בעינן נזיר עובר לפניו הרי אין לבו סותר פיו? ועוד הקשה דש"ס ערוך בשבועות כ"ו ע"ב "גמר בליבו צריך שיוציא בשפתיו", דתרומה והקדש הווי שני כתובים הבאים כאחד ואינם מלמדים שאפשר במחשבה בלבד, וכיצד הרשב"א בעי למילף מתרומה? לכן נקט כר"ן.

אך נראה שאין זו כוונת הרשב"א. דהנה הרשב"א עצמו הקשה על ראיית הגמרא מ"כסבור הייתי" דאפילו דשב"ל לא הוי שלא אמר מידי ופשיטא דלא מהימן (ותרץ כריטב"א שהובא לעיל). מוכח דגם לרשב"א בעינן אמירה, וללא אמירה אפילו דשב"ל לא הוי. ומכאן יש לדחות את הראיה שהבאנו מדברי הרשב"א דהחסרון הוא בנאמנות דאין כוונתו שזהו החסרון בדשב"ל אלא בא לתרץ מדוע

האמירה שהיתה לפני המכירה לא תצטרף אל המכירה, ויחשב כאומר בשעת מכר, ותבטל המכירה מדין גילוי דעת שמועיל בממונות וא"צ בתנאי כפול.

לכן צריך להסביר אחרת, דהרשב"א הוכיח מתרומה דאם אפשר ליצור תרומה במחשבה מוכח דהמחשבה שבלב היא דבר קיים וגמור, וזה נכון בכל דבר ומה שהתחדש בתרומה והקדש בגזירת הכתוב "ונחשב לכס", הוא חידוש נוסף שאפשר ליצור חלויות ע"י מחשבה בלבד ועל זה אמרה הגמרא שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדין. דבעלמא גמר בלבו צריך שיוציא בשפתיו - בעינן פעולה במציאות כדי ליצור חלויות, דא"א לפעול בעולם החומר והמעשה ע"י מחשבה בלבד, אלא צריך אחיזה במציאות ע"י דיבור או מעשה. הרשב"א הוכיח מתרומה שגם בלב יש גמירות דעת ועל גבי זה לומד מדין ידות דא"צ בדיבור שלם לגמרי, אלא אפשר להסתפק בביטוי חלקי של הלב במציאות. לפי זה פשוט שבהפקר לא סגי במחשבה בלבד, וילמד כר"ן לגבי ביטול חמץ, וכן לענין מחילה בעינן דיבור וא"א בלב, ובעינן נזיר עובר לפניו כדי שיהיה לפחות ביטוי חלקי לנזירות, דפשוט שאם אין שום זכר לנזירות בדבריו אין זה ביטוי של נזירות כלל, ונפלו כל קושיות שער המלך וא"ש.

היוצא מדברינו דנחלקו הר"ן והרשב"א ביסוד דשב"ל. נ"ל דהר"ן למד שכל זמן שהדברים לא יצאו מהפה אינם גמורים וברורים וחסר בגמירות דעת. כל זמן שלא אמר - זה רק ה"א, זה אופציה וכשמוציא בפיו חותם את רצונו. ודין ידות מחדש דאפשר ליצור גמירות דעת-חותמת גם ע"י חצי דיבור שמבטא את הכל, כאילו פרש, דע"י הידות ברורה לנו כוונתו כאילו אמר הכל. (ובתרומה יצטרך הר"ן ללמוד דהתורה חידשה דמספיק גמירות דעת ברמה נמוכה וצ"ע). ולפי"ז סוגיין באה להוכיח דשב"ל - כל מה שלא נאמר, אינם דברים - אינו קיים.

הרשב"א לעומת זאת ילמד דשב"ל הם דברים גמורים בלב. והחסרון בעלמא הוא, דבעינן להוציא מהכח לפועל כדי ליצור בעולם הזה, ובתרומה והקדש חדשה תורה שאפשר לפעול במחשבה בלבד. והסברא ברורה דענינים רוחניים אינם צריכים פעולות גשמיות כ"כ, ואפשר ברוח לפעול על הרוחניות. ולפי"ז סוגיין עוסקת במצב של סתירה בין הפה ללב והיא באה להוכיח, שכשיש דיבור אין כח בכל כוונות הלב לבטלו. ועל כך אמר רבא דשב"ל אינם דברים לבטל את המציאות.

ג. תחילה נביא את מהלך הסוגיא:

"ימנא ליה לרבא הא? אילימא מהא דתנן "יקריב אותו" מלמד שכופין אותו יכול בעל כרחו ת"ל "אותו" עד שיאמר רוצה אני, ואמאי הא בליביה לא ניחא ליה, אלא לאו משום דאמרינן דשב"ל אינן דברים, ודילמא שאני התם דאנן סהדי דניחא ליה בכפרה. אלא מסיפא וכן אתה מוצא בגיטי נשים ושחרורי עבדים כופין אותו עד שיאמר רוצה אני ואמאי הא בליביה לא ניחא ליה אלא לאו משום דאמרינן דשב"ל אינן דברים, ודלמא שאני התם דמצווה לשמוע דברי חכמים. אלא אמר רב יוסף מהכא המקדש את האשה ואמר כסבור הייתי שהיא כהנת והרי היא לוייה ונמצאת כהנת ענייה והרי היא עשירה עשירה והרי היא ענייה מקודשת מפני שלא הטעתו ואמאי הא קאמר כסבור הייתי, אלא משום דאמרינן דשב"ל אינן דברים. א"ל אביי דלמא שאני התם דלחומרא. אלא אמר אביי מהכא בכולם אע"פ שאמרה בליבי היה להתקדש לו אעפ"כ אינה מקודשת, ואמאי הא קאמרה בליבי היה, ודלמא שאני התם דכיון דאתניה לאו כל כמינה דעקרא לה לתנאיה. אלא אמר רבי חייה בר אביי

עובדא הוי בי רב חסדא ורב חסדא בי רב הונא ופשטוה מהא האומר לשלוחו הבא לי מן החלון או מו הדלוסקמא והביא לו אע"פ שאמר בעה"ב לא היה לי בליבי אלא על זה כיון שהביא לו מזה בעה"ב מעל, ואמאי הא קאמר בליבי אלא לאו משום דאמרינן דשב"ל אינן דברים".

והנה הקשה הרמב"ן על המקרה של השליח, דאי אמר לו להביא מן החלון ודעתו היתה על הדלוסקמא, כבר תרצה הגמרא "לאו כל כמינה דעקרא לתנאיה". נראה דהרמב"ן למד כדברי הריטב"א בהסבר משפט זה, דכיון שהיה כאן תנאי - דיבור מפורש, פשוט שאין בכח הלב לבטלו. וה"נ איכא דיבור מפורש לשליח - חלון, ופשוט שאינו יכול לומר שרצה דלוסקמא. ולכן העמיד דהו בחלון שני כיסים ואמר לשליח חלון סתם והביא לו מאחד מהם, ובעה"ב התכוון לשני. והוכיחה הגמרא דכיון שלא אמר, הוי דשב"ל ואינם דברים. והקשה הרמב"ן על עצמו מאי שנא מאומר חרם ומפרש ים, קרבן ומפרש מלכים דבכוחו לפרש ושרי כנ"ל; ותרץ דבקרוב וחרם אפשר לקיים רק אחד מהם, ופרשנותו היא חלק מהלשון שאמר, אבל בחלון וכיסיס אין זכר לכיס זה ולא אחר, ולכן אינו יכול לפרש דיבורו דזוהי תוספת שאינה כלולה שמשמעות חלון סתם - כל מה שיש בו.

אבל היכיך' על המשנה פרש אחרת את המקרה של השליח: "שאמרתי שתביא מן החלון ורציתי לומר שתביא מהדלוסקמא דשב"ל אינן דברים כשסותרין לדבריו שהוציא בשפתיו", והעיר ב'בועז': "שכך פרש ע"פ דעת הרמב"ם, אך תוספות כתבו שהיה שם הרבה חלונות בכותל ואמר שהתכוון על חלון אחר" (כעין הרמב"ן). והקשה על תוספות דהרי היכא דליכא סתירה נאמן לפרש דיבורו. והכריח דבסוגיין עסקינן בסתירת הדיבור לפה, שהרי בכפייה על קרבן ודאי שהלב סותר את הפה. והביא את תרוץ בנו, דיש לחלק בין נדרים לשליחות. דרק בנדרים יכול לפרש יותר מדבורו דהנדר רק לעצמו אבל בשליחות "איך יהיה השליח נביא לידע מה שבלבו של משלח אלא ודאי הכוונה על כל חלון שירצה השליח. תדע דאל"כ היה צריך השליח לאמלוכי ביה לאיזה חלון מתכוון". והוכיח הדברים ממכר אדעתא דא"י והתנאי אינו סותר אלא מוסיף ואפ"ה אמרינן דשב"ל אינם דברים. אלמא בכל דיבור בין אנשים אזלינן בתר הפשט, ואינו יכול לפרשו. וכן הוכיח מהסוגיא לעיל "ע"מ שאתה גיבור", דאין האשה יכולה לומר נתכוונתי גיבור כיואב ואבנר, אלא אזלינן בתר פשט הדיבור - כל שחבריו מתייראין ממנו. אע"פ שאין סתירה בין המילים לכוונה יש סתירה בין הפשט לכוונה ודשב"ל אינם דברים.

חזינן דנחלקו הרמב"ן והיכיך' ו'בועז' האם דשב"ל דווקא בסתירת דיבור-כוונה, או בכל מחשבה שלא יצאה מהפה. ולפי זה למדו את כל מהלך הסוגיא. הרמב"ן למד דשב"ל הוא בכל תוספת שאינה כלולה במילים, ו'בועז' דוקא בסתירה.

לפי"ד הרמב"ן והיכיך' יחלקו בבאור מהלך הסוגיא כל אחד לשטתו, ונבאר הדברים בפרוטרוט ונתרץ את הקשיים שבכל שיטה:

מוכר ע"ד א"י - רמב"ן: התנאי לא הוזכר במכירה אך אין סתירה. 'בועז': התנאי שבלב סותר את פשט הדברים מכירה סתם.

קרבן וגייטן - רמב"ן: יצטרך לדחות את ראיית הבועז דעסקינן בסתירה. ונ"ל דלא נחשב דיבור סותר את הלב דהוי דיבור שבכפייה שאינו דיבור וכ"כ העצמ"י (וע"ע תורי"ד). והראיה תהיה שאין משמעות ללב כל זמן שלא נאמר. 'בועז': סתירה מפורשת.

כסבור הייתי שהיא כהנת - רמב"ן: לא פרש את מחשבתו שהיא כהנת. 'בועז': התנאי שבלבו סותר את

סתם הקידושין.

בליבי היה להתקדש- רמב"ן: הגמרא דחתה דיש סתירה ופשוט דאינם דברים. 'בועז': יצטרך ללמוד אחרת את דחיית הגמרא כדי להמלט מקושיית הרמב"ן דלעיל. וצ"ל פשט חדש ב"כיון דאתניה לאו כל כמינה" ומצאתי בשעורי רבי שמואל שהסביר ע"פ היסוד של הרא"ש (תשובות מ"ו, ב). דהרא"ש חידש דיש לבעל בעלות על תנאו, ולפי"ז אפשר להסביר "כיון דאתניה לאו כל כמינה דעקרא ליה לתנאיה" דדוקא כשהבעל מתנה אין בכח האשה להשפיע על התנאי שהוא שלו, אבל עדין אין ראייה שליבו אינו יכול להשפיע על הדיבור שלו עצמו כמו בחרם וקרבן, וכשהוא מוכר יוכל לבטל את המכירה ע"י טענת "אדעתא דא"י מכרתי". (ולפי"ז מדוייק "תנאיה" דדוקא).

שליח במעילה- רמב"ן: כיס משני כיסים בחלון תוספת ולא סתירה. 'בועז': אמר חלון והתכוון לדלוסקמא (רמב"ם) או אפילו כציור הרמב"ן אלא דנחשב סתירה בין פשט הדיבור לכוונה. ונראה דהרמב"ן לשטתו שלמד כר"ן וה'בועז' לומד כרשב"א. דלעיל הסברנו שלר"ן ולרמב"ן דשב"ל הוא בכל מקרה שהמחשבה לא נאמרה ולכן הסוגיא באה להוכיח תוספת של הלב על הפה ולא סתירה, אבל ה'בועז' לומד כרשב"א, שרק במקום שיש סתירה דשב"ל אינם דברים. וכן מפורש ברשב"א דהתנאי שבלב בא לבטל את המכירה ודשב"ל אינם דברים כשסותרים את המציאות. הנפקא מינה תהיה בתוספת שאין בה סתירה לדיבור אך אינה כלולה במילים - כשלא מדבר עם אחר כנדריים וכדומה.

דרך אחרת לדחות את ראיית ה'בועז', מהמקרה של קרבן דעסקינן בסתירה, היא ע"פ דברי הרש"ש. דהקשה הרש"ש שדחיית הגמרא "לאו כל כמינה דעקרא לתנאיה" יכלה לתרץ את הראיות הקודמות (אך פשוט שאינה מתרצת את הראיה האחרונה משליח). ולפי זה היה אפשר להסביר שהסוגיא מחולקת לשניים. בהתחלה חיפשה מקור לסתירת פה ולב (כרשב"א) ולכן הוכיחה מקרבן. ובסוף חפשה מקור למחשבה שאינה כלולה במילים (כרמב"ן). ולפי זה לק"מ ראיית ה'בועז'. דראיה לסתירה היתה רק בה"א של הסוגיא לפני דחיית "לאו כל כמינה דעקרא לתנאיה", אבל למסקנה חפשנו מקור לתוספת ולא לסתירה, אך בריטב"א משמע שכבר מלכתחילה חפשנו מקור לתוספת ולא לסתירה וצ"ל כנ"ל.

והשתא הדרין להסביר כיצד מועילה אומדנא לפי"ד שהחסרון אינו בנאמנות. והנה הרשב"א על שטר מברחת הסביר "דהוי כדברים שבלבו ובלב כל אדם" לפי"ז נסביר, דכיון שהדבר ידוע לכולם הוא מציאות ממשית מספיק כדי לפעול בעוה"ז שהרי כולם יודעים אותו. ולר"ן לשיטתו אפשר להסביר, דכיון שיש אומדנא ברורה הדברים גמורים גם בלי הצורך להוציא אותם מהפה.